

Kősziklára építve

Built upon His Rock

Írások Dávidházi Péter tiszteletére
Writings in Honour of Péter Dávidházi

Szerkesztette
Panka Dániel, Pikli Natália és Ruttkay Veronika

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Angol-Amerikai Intézet
Anglisztika Tanszék
Budapest • 2018

Logosz és mítosz

A nyelvi megismerés lehetséges forrásai és az irodalmak kezdetei¹

Egy ideje nyugtalanít a tény, hogy egy olyan korszak irodalomtörténetével foglalkozom – a 18. századéval –, amely korszak nagy számban ránk maradt írásműveinek némelyikéről nem tudom eldönteni, hogy azok mai értelemben is szépirodalmi szövegek vagy sem. Nem az a probléma, hogy esztétikailag nem tudom megítélni, hogy egy hagyományosan a magyar irodalomtörténet részét képező szöveg kiváló vagy sem – megjegyzem: általában nem az –, hanem inkább az, hogy sok szöveg esetében nem tudom eldönteni, hogy értekező (szak)szövegről van-e szó vagy talán mégis inkább irodalomról? Bevallom, az idő teltével egyre több szöveg státusza kérdőjeleződik meg számomra.

A modernitásban gyökerező – par excellence – irodalmiság-fogalom a 18. század végén jön létre. Tulajdonképpen a 19. század az első korszak, amikor az írásművek egy bizonyos halmazáról mindenféle elméleti előképzettség nélkül meg lehet állapítani, hogy az irodalom. A korábbi korszakokban ez nem így volt, hiszen a modernitás szerinti értelemben akkor még nem létezett szépirodalom.

Közös tapasztalat, hogy a korábbi korszakok irodalmát (*litterae*, az írásos művek összességét) kutató irodalomtörténész valójában eszme- vagy tudománytörténész, aki a legritkább esetben olyan szerencsés, hogy a jóval későbbi korok irodalmiság-kritériumainak is eleget tévő szövegekkel foglalkozhasson. Nem véletlen, hogy a nemzeti klasszika időszakában megszülető új tudomány, a nemzeti irodalomtörténet egészen napjainkig küzd a problémával: mi az, ami része a magyar irodalomtörténetnek, s mi az, ami nem? Engem elsődlegesen maga a folyamat érdekel, ami során megszületik a magyar irodalom (mind elméletben, mind gyakorlatban).² Emellett van egy irodalom- vagy tudománytörténeti hipotézisem, amely magyarázná a folyamatot: a továbbiakban ezt szeretném megvilágítani.

1. 2010. október 8-án engem ért a megtiszteltetés, hogy a Toldy Ferenc-díjjal az évben kitüntetett Dávidházi Péter tiszteletére a díjátadó ünnepély keretében tudományos előadást tartsak. S erre maga az ünnepelt kért fel. Az akkor előadott dolgozatom soha nem jelent meg, viszont szinte az összes későbbi tudományos tevékenységem alapja lett. Volt, hogy felhasználtam az előadásom egyes részeit, volt, amit átgondoltam s később átfogalmaztam, de mindig visszatértem hozzá, mert fontosnak tartottam. Itt az ideje, hogy némiképp átszerkesztve, átfogalmazva, de elengedjem hát, s ezzel köszöntsem születésnapján az ünnepeltet. Sokat köszönhetek neki, például ezt a szöveget, így munkásságomnak egy jelentős részét is. Isten éltesse Pétert!

2. Mindennek elméleti alapjairól itt írtam: Hegedüs Béla: *A szimbolikus gondolkodás és az irodalom születése*. In Jankovics József, Jankovits László, Szilágyi Emőke Rita és Zászkaliczky Márton (szerk.): *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*. Budapest, reciti, 2015. 383–393.

Előbb a címhez térek vissza, pontosabban annak értelmezéséhez, ugyanis Platón hű követőjeként fenntartom, hogy a kifejezések, fogalmak értelmezése az egyetlen út, ami elvezet a teljes megértéshez, az adott dolog lényegének teljes elsajátításához.

Logosz és mítosz

Logosz és *mítosz* fogalmának meghatározása kb. kétezer éve az eszme-, irodalom- stb. -történetek egyik kedvenc foglalatossága. Kétségtelenül az arisztotelészi *Poétika* hatásának köszönhető, hogy a kora újkortól kezdve az irodalom vagy irodalmiság fogalmának tisztázása során a kutatók szinte minden esetben foglalkoznak a mítosszal, természetesen valamilyen kritériumok alapján szembeállítva azt a logosszal, amelynek meghatározása – leginkább keresztény, teológiai okok miatt – talán még inkább problematikus.

Wellek és Warren *Az irodalom elméletében* a következőképpen fogalmazzák meg az elentétként felfogott mítoszt és logoszt, természetesen szintén Arisztotelész alapján:

a „mítosz”, az a szó, amely Arisztotelész *Poétikájában* a bonyodalom, a narratív struktúra, a „mese” jelentését hordozza. Antonímiája és ellenpontja a *logosz*. A „mítosz” elbeszélés, történet, szemben a dialektikus előadással, okfejtéssel. Másképpen: az irracionális és az intuitív elem – szemben a szisztematikusan filozófiaival...³

Bárány István, Platón műveinek egyik újrarendítője jegyzi meg, hogy ez az Arisztotelészre visszavezethető fogalmi szembeállítás a görög világ egyik jelentős kulturális fordulópontja általános leírásának lett az alapja. Idézem:

A görög „felvilágosodás” történetét szokás a *müthosz–logosz* ellentétén keresztül, az egyikből a másikba való átmenetként meghatározni. [Majd egy igen fontos megjegyzést tesz:] Univerzális eszmetörténeti ambícióit tekintve ez az elképzelés már-már a semmitmondásig nagyszabású és általános érvényű. [...]

Logosz az, amit ma értekező prózának nevezünk.

„A *logosz* mint értekező próza a költészettel (*poiésisz*) áll szemben” – írja kicsit később.⁴ Az előbbi meghatározások alapján persze könnyen átfogalmazhatjuk az említett „semmitmondásig nagyszabású elképzelést”: a görög felvilágosodás történetét a költészet–értekező próza ellentétén keresztül, az egyikből a másikba való átmenetként is meghatározhatnánk. Hiszen míg ellentétről a későbbi korokban is beszélhetünk, az átmenet lehetőségét – mint majd látni fogjuk – el kell vetnünk, talán csak funkcióváltásról lehet szó.

3. René Wellek, Austin Warren: *Az irodalom elmélete*. Ford. Szili József. Osiris tankönyvek. Budapest, Osiris, 2002. 191–192.

4. Bárány István: *Utószó*. In Platón: *Prótagorasz*. Ford. Bárány István. A kútnál. Platón összes művei kommentárokkal. Budapest, Atlantisz, 2007. 107–168. 113, 115.

Az előbbi szöveghelyen a „görög felvilágosodás” kifejezés jelentésének, gyanítom, a szofisztika elterjedését, esetleg a filozófia szókratészi művelésének megjelenését kell tartanunk. Az európai gondolkodást hasonló arányban befolyásoló felvilágosodás, amely szó szerint elképzelhetetlen a háttérben lezajlott kora újkori tudományos paradigmaváltás nélkül, az írásos művek addigi látszólagos egységén belül hasonló értékítéleti eltolódást hívott elő. Újra *Az irodalom elméletét* idézem: „A 17. és 18. században, a felvilágosodás korában e kifejezésnek általában pejoratív melléköngéje volt: a mítosz olyan fikciót jelentett, amely tudományosan vagy történetileg nem felel meg a valóságnak.”⁵ Mindez azt sugallja, hogy a tudományos fejlődés – és most ide értem a görög filozófiai módszer és a kora újkori, episztemológiai alapú tudományági specializációt is – elindított egy folyamatot, amelynek a számunkra fontos végpontján hirtelen lehetőséggé vált a tudományos és a nem tudományos, s így kevésbé értékes szövegek megkülönböztetése. Ha ezt elfogadjuk, s tulajdonképpen a józan ész és a tapasztalat ezt igyekszik elfogadtatni velünk, hiszen egészen a közelmúltig abban a világban éltünk, már csak egy kérdés maradt hátra: s mi volt azelőtt?

Prótagorasz

Ha választ keresünk a kérdésre, nem kerülhetjük el a logosz és mítosz fogalompár egy-szeri, s a válaszkeresés során éppen megfelelő jelentésének felkutatását. Ehhez Platón *Prótagorasz* című korai szókratikus dialógusának egy szöveghelyét hívom segítségül. Két szempontból is érdekes ez a mű: egyrészt mítosz és logosz meglehetősen sajátos meghatározását adja, másrészt a dialógusnak része Szimonidész egyik, csak innen ismert kardala egy részletének elemzése, illetve a válasz keresése arra a kérdésre, hogy miért is kell egyáltalán irodalmi művekkel foglalkozni, azokat elemezni.

A dialógus alaptémája nem más, mint annak kiderítése, hogy tanítható-e az erény, mint ahogy azt a városba látogató híres szofista filozófus Prótagorasz állítja, vagy sem: ahogy azt Szókratész igyekszik bizonyítani. Szókratész kéri Prótagoraszt, hogy ha nem esik neheze, indokolja meg, hogyan lehetséges, hogy az erény tanítható? Prótagorasz így válaszol:

– Miért tagadnám meg, Szókratész? – felelte. S minthogy ti vagytok a fiatalabbak, én az idősebb, választhattok: mitikus történetben adjam ennek bizonyosságát, vagy inkább egy előadást szeretnétek hallani?

Erre a jelenlévők közül többen azt javasolták, hogy járjon el úgy, ahogy neki jónak tetszik.

– Akkor hát, azt hiszem, hálásabb dolog lesz, ha elmesélek nektek egy mítoszt – felelte.⁶

5. Welles, Warren: *Az irodalom elmélete*, 192.

6. Platón: *Prótagorasz*. 29.

Tehát Prótagorasz szerint az a legalkalmasabb, ha mítoszban magyaráz; de ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ezt végül is ő tartja az alkalmasabb formának, de nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy akár előadásban, logoszban magyarázzon. Mellesleg Szókratész itt még nem ellenkezik. Prótagorasz ekkor előadja az ember teremtésének mítoszt, s az ahhoz kapcsolódó *Prométheusz-történetet*. Ő az, aki a történet szerint Héphaisztosztól és Athénától ellopta a szaktudást és hozzá a tüzet az emberek számára, mivel minden egyebet – úgymint kiváló érzékszerveket, erőt stb. – már megkaptak az állatok társától, Epimétheusztól. S hogy az értekezésben, a magyarázatban, a tudás átadása során egyenrangú lehetőségként áll rendelkezésünkre mítosz és logosz, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Prótagorasz a mítosz előadása után, rátérve konkrétan az erény taníthatóságának kérdésére, már a következő kijelentéssel fordul Szókratészhoz: „Ezt a kérdést, Szókratész, mítosz helyett pontról pontra szeretném kifejteni.”⁷ Majd a meglehetősen hosszúra nyúlt kifejtés végén – mintegy megerősítve a mondottakat – így szól: „Ez lenne hát válaszom, Szókratész – felerészben mítosz, felerészben érvek...”⁸ Nem lehet persze nem észrevenni, hogy Szókratészt egy idő után eléggé fárasztja Prótagorasz hosszúra nyúló válasza, s a dialógus egy pontján meglehetősen ironikusan – amely iróniát a szofisták sosem vették észre, tanúság erre sok további dialógus – így szól: „Sajnos, Prótagorasz, én annyira feledékeny vagyok, hogy ha valaki hosszú előadást tart nekem, rögtön elfelejtem, miről volt szó.”⁹ Igaza van a mű fordítójának, amikor így fogalmaz az *Utószó*ban:

Ha a mítoszban és a versben való megszólalás olykor fontos szerephez juthat is a platóni dialógusokban, ez a szerep mégis igen behatárolt. Platón és Platón Szókratészének viszonya költészethez és mítoszhoz ambivalens – ahogy a mítosznak és versnek az igazsághoz való viszonya is az. A Prótagorasz által előadott Prométheusz-mítosz és Szimonidész verse az utólagos értelmezés nélkül érthetetlen, magyarázatra – azaz *logoszra* – szorul.¹⁰

Nos, ezt az ambivalens viszonyt Platón esetében igen finom érzékenységgel Dávidházi Péter a következőképpen fogalmazza meg a *Hunyt mesterünkben*:

Néha Platón fellázadt saját éberen logocentrikus nyelvi fegyelemeszménye ellen, s nem volt érzéketlen az érem másik oldala iránt, de nem tudta túltenni magát bizalmatlanságán a költészet irracionális sugallataival és gyanús hatásai-val szemben.¹¹

7. Platón: *Prótagorasz*. 37.

8. Platón: *Prótagorasz*. 41–42.

9. Platón: *Prótagorasz*. 55.

10. Bárány: *Utószó*. 117.

11. Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk: Arany János kritikus öröksége*. Budapest, Argumentum Kiadó, 1992. 334.

Éppen a platóni dialógusok bizonyítják, s mindenek előtt maga Szókratész/Platón gondolkodása, hogy sokak számára ez az idézett viszony egyáltalán nem volt ambivalens.

Azért tartom különösen fontosnak a Prótagoraszról vett szöveghelyet, mert itt a cél szempontjából, tudniillik a tudás továbbadása szempontjából egyébként megszokott *logosz* és NEM *mítosz* ellentétpár helyett egy *logosz* VAGY *mítosz* párral szembesülünk. Nem nehéz belátni, hogy ebben az esetben a mítosz fogalmának az általában megszokottól jelentősen eltérő változatával van dolgunk. Mítosz – legalábbis arisztotelészi értelemben – az idézett szöveghelyen nem feleltethető meg – leegyszerűsítve – a fabulának.

Ehhez képest a *Prótagorasz*t érintő magyar és nemzetközi szakirodalom a dialógusban leginkább magával a mítosz szövegével foglalkozik, de nem emeli ki, hogy az elhangzó mítosz milyen funkcióban szerepel. Végül – megnyugvásomra – Kerényi Károly *Mi a mitológia?* című tanulmányában bukkantam az enyémhez hasonló értelmezésre: „Prótagorásznak, a szofistának ajkán, Platón hasonnevű párbeszédében, a *müthosz* a *logosz*-szal áll szemben: az egyik fajta oktatás a másik fajtával.”¹²

Habár Kerényi is szembenállásról ír, de kiemeli, hogy kétféle oktatás szembenállásáról. A szembenállás így nem kizárólagosságot jelent Kerényi értelmezésében sem, hanem alkalmasságot:

Az első pusztán elbeszélés, bizonyítás nélkül, nyílt elismerésével annak, hogy nem feltétlenül érvényes. A másik lehet ugyan szintén elbeszélés vagy beszéd, lényegében azonban mégis érvelés és megokolás. Ebben a szembeállításban, amely már feltételezi a *logosz* filozófiai értékelését, az, amit akkor általában *müthosz*-nak neveztek, szükségképpen egyoldalú és előnytelen megvilágítást kap.¹³

Bárany István is megjegyzi a dialógushoz írt *Utószó*ban, hogy a kétféle érvelés nem egyenértékű, hiszen maga Prótagorasz is értelmezi a mítoszt: tehát *logosz*, az értelmezés aktusa nélkül önállóan nem képes ellátni feltételezett feladatát. Ebben nem tudok egyetérteni sem Kerényivel, sem Báránnyal, mert, mint már utaltam rá, Prótagorasz valóban átvált a mítoszi érvelésről a *logosz*on alapulóra, de ezt nem azért teszi, mert magyaráznia kellene magát a mítoszt, s később Szókratész sem kérdez rá annak tartalmára. Azért vált át, mert valami olyannak a magyarázatába kezd, amire alkalmasabb az érvelő megszólalás, tehát a *logosz*.

Tulajdonképpen ebben látom annak értelmét, hogy ilyen hosszan foglalkoztam ezzel a platóni szöveghellyel: egy konkrét dologról szóló vitában, értekezésben Prótagorasz számára egyenértékű módszer a mítoszból való megszólalás, de – meglátásom szerint – csak akkor, ha az később nem igényli a *logosz*on keresztüli értelmezést. Ez állítja szembe a költészettel azt, amit Prótagorasz mítosznak nevez. S az előadásom címében ezért

12. Kerényi Károly: *Mi a mitológia?* In Kerényi Károly: *Az örök Antigóné: Vallástörténeti tanulmányok*. Szerk. Bodor Mária Anna. Budapest, Paidion, 2003. 315–330. 316.

13. Kerényi Károly: *Mi a mitológia?* 316.

használok többes számban az *irodalmak* alakot, hiszen a mítoszi beszédmód száműzése a költészet területére az európai kultúra fejlődése során nem csak egyszer történt meg. Azt viszont semmiképpen sem állítanám, hogy e mögött a folyamat mögött ugyanazok az okok állnának.

Kazinczy

A magyar irodalom- és kritikátörténetben nagy hagyománya van a *fabula-* és *história-*fogalmak összegyűjtésének és értelmezésének.¹⁴ Igazi kincsesbánya az a néhány kísérőszöveg, gondoljunk csak Gyöngyösire vagy Zrínyire, ami érdemben foglalkozik ezen fogalmak jelentésével, retorikai megformáltságukkal. Utaltam már rá, hogy a 18. század végére egyértelműen elkülöníthetővé válik a magyar nyelvű írásműveknek egy csoportja, amit szépirodalomnak nevezhetünk. De azt is említettem, hogy a század során sok olyan szöveg születik, amiről nehéz eldönteni, hogy az tudást átadó szakszöveg, vagy irodalom. Így különösen érdekes minden olyan kortárs, a kritikátörténet tárgyát képező írásmű, amely számot vet az éppen zajló, történő változásokkal.

S hogy logosz és mítosz tematikától ne szakadjunk el, először Kazinczy Ferencnek egy fordítását szeretném példaként hozni. 1793-ban jelent meg az Aszalay Jánossal közös fordítói munkája, a *Herdernek és Lesszingnek mesélései* című könyv. Lessinget fordítja Aszalay, Kazinczy pedig Herdernek *Paramythion* című munkáját ülteti magyarra. A fordításhoz írt bevezetőben olvashatjuk a következőket:

Paramythion annyit tesz' mint Múlatozás; 's GUYS azt beszéli, hogy a' Görögnék még ma is így nevezik meséléseiket, melyekkel együttlétekbenn az időt rövidítik, 's egymást múlatják. Ezeket ezen felül azért is így nevezhette Költőjök, mivel tárgyaik a' Görögök' Fábuláiból vétettek, melyeket Mythósnak hívunk...¹⁵

A Kazinczy fordításait tartalmazó, nemrég megjelent kritikai kiadás jegyzete szerint Kazinczy hüen fordítja ezeket a sorokat Herdertől. Herder *Paramythion* című műve a *Zerstreute Blätter von Johann Gottfried Herder* című kötet egyik írásaként jelent meg 1785-ben. Nem az egyes művekhez, hanem az egész könyvhöz írt dialógus formában bevezetőt, amelyben sorra veszi, előzetesen értelmezi a kötet írásait. Kazinczy tehát innen fordítja magyarra – megjegyzem jelöletlenül – az idézett sorokat:

14. Itt legyen elég csak a „kályhára”, Pirnát Antal 1984-es tanulmányára: („Fabula és história”: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1984/2. 137–149), ill. Bartók Istvánnak a témával kapcsolatos nagyon fontos írására utalnom („História és poézis: Gyöngyösi István megjegyzései a költészetről”: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2005/2–3. 243–258).

15. Johann Gottfried Herder: *Herdernek Paramythionjai*. In Kazinczy Ferenc: *Fordítások Besenyeitől Pyrkorig. Önálló megjelent fordításkötetek*. Szerk. Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd. Ford. Kazinczy Ferenc. Kazinczy Ferenc művei. Második osztály. Fordítások. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009. 255–273, 259.

Paramythion heißt eine Erholung; und wie *Guys* erzählt, nennen noch die heutigen Griechinnen, die Erzählungen und Dichtungen, womit sie sich die Zeit kürzen, *Paramythien*. Ich konnte den Meinen noch aus einem dritten Grunde den Namen geben, weil sie auf die alte griechische *Fabel*, die Mythos heißt, gebauet sind...¹⁶

Valóban úgy tűnik, hogy Kazinczy egy az egyben fordítja Herdert. Egyrészt nagyon érdekes, ahogyan a német szöveg terminusait magyarítja: *Erzählung* és *Dichtung* nála *mesélés*. S habár említi a görögök mítoszait mint fabulákat, a mesélés mint terminus nem a feldolgozott tárgy miatt szerepel a szövegben: ez a prózai költészet, a széppróza egyik akkori megnevezése. Másrészt egy ponton láthatóan tudatosan megváltoztatja Herder bevezető szövegét. „*Paramythion* heißt eine Erholung” – írta Herder, amit Kazinczy a következőképpen ad vissza: „*Paramythion* annyit tesz’ mint Múlatozás”. *Erholung* és *Múlatozás* nem jelentette ugyanazt még 1793-ban sem, s ezt csak megerősíti az a tény, hogy míg Herdernél a görögnek (idézem): „sich die Zeit kürzen” ezek olvasásával, addig Kazinczynál: „az időt rövidítik, ’s egymást múlatják”. Visszautal ez a kiegészítés magára a *Múlatozás* kifejezés választására is. Kazinczy számára (pontosabban az unatkozó görögnek számára) tehát nem egyszerűen *Erholungot*, *recreatiót* jelent költészet és irodalom olvasása, hanem esztétikai élvezetet is, amit – a közbevétel szerint – egymással is meg lehet osztani. Kazinczy finom változtatása a szövegen azt jelzi, hogy számára már egyértelműen megkülönböztethető az írásművek azon csoportja, amelyeknek – hogy úgy fogalmazzak – semmi egyéb funkciójuk nincs a szórakoztatáson kívül.

Tudománytörténet

Amennyiben elfogadjuk a tudománytörténeti alapállást, hogy léteznek akár forradalmi, akár folyamatosan zajló változások, s egyúttal felülemelkedünk azon, hogy a változás folyamatát magát mégoly bajos volna meghatározni, s csak a folyamat egymástól rendkívüli módon eltérő pontjait jelölhetjük meg, nos akkor azt is feltételeznünk kell – kiindulva abból, hogy az, amit ma (tegnap) irodalomnak neveztünk, az korábban nem volt önálló szövegcategória, hiszen az egyetemes írásművek (*litterae*) részét képezte –, szóval akkor azt is feltételeznünk kell, hogy van kezdete az irodalomnak. Ezt megerősíti az a tény, hogy ez a kezdet (keletkezés?) nagyjából egybeesik a kora újkori tudományos paradigmaváltásnak nevezett időszak, folyamat végével. Ebből következik az is, hogy maga a kezdet tudománytörténeti megközelítéssel is vizsgálható. Hangsúlyozom, tudománytörténet alatt most kimondottan nem kritikátörténetet értek, hanem azt, hogy amit tegnap irodalomnak neveztünk, együtt vizsgálom azzal, amit még ma is nagyjából tudománynak tartunk, ideértve a filozófiát is.

16. Johann Gottfried Herder: *Zerstreute Blätter von J. G. Herder*. Carl Wilhelm Ettinger, 1785. xix.

Köztudott, hogy a tudományágak kora újkori szétválása, a mai értelemben vett tudományok megszületése nem választható el a korszakban lezajló ismeretelméleti fordulattól. A felvilágosodás végéig tartó optimista hozzáállás – miszerint a világ megismerhető és megmagyarázható – egyetlen gyenge pontját az emberi nyelv mint eszköz jelentette. Nem véletlen, hogy Európa szinte minden nyelvén ekkor születnek az ún. nemzeti nagyszótárak, amelyek elsődleges, de nem mindig kimondott szerepe az lett volna, hogy leltárba vegyék és pontosan meghatározzák az adott nyelv szavainak jelentését, ami nélkül elképzelhetetlen a tudományok működése. A tudományosság kritériumává lett, hogy a szavak elsődleges, a továbbiakban nem magyarázandó jelentésükben szerepeljenek a tudományos szövegekben, hiszen másképp nem lehetséges a valóságról igaz és egyben verifikálható kijelentést tenni. A nyelveket alapjaiban jellemző figuralitás az egész korszakban a nyelvi alkalmatlanság szinonimája lesz, még a legnagyobb gondolkodók esetében is, most elég csak John Locke értekezésére (annak harmadik könyvére) utalnom. Morális kérdéssé válhatott, hogy egy kijelentésről eldönthető legyen, hogy igaz avagy hamis, hogy a valóságot ábrázolja vagy csupán a fantázia terméke.

Példaként egy kevésbé ismert szöveget szeretnék idézni.¹⁷ 1777-ben jelent meg ismeretlen fordítótól Kolozsvárott Aesopus meséinek fordítása *Külömb külömb féle autoroknak Görög, és Deák Nyelvből most újra Magyar Nyelvre fordított Meséik...* címmel.¹⁸ Az évszázadokon keresztül magát az irodalmat jelentő (vagy inkább szimbolizáló) szövegcsoporthoz csatolt *Elöl-járó beszéd* számozatlan oldalain a következőket olvashatjuk:

Mikor a' mi gondolatunk meg-egyezt a' dolognak valóságával, a' mellýről gondolkodunk, ez neveztetik *Veritas Logicanak*, mint ha elmémben forgatom valamelly Toronymnak tsonkaságát, és valójában tsonka-is, ezt *Logicè* igaznak lenni mondjuk; ha pedig a' mi gondolatunk nem egyez a' dolognak valóságával, a' mellýről gondolkodunk, ez neveztetik *Falsitas Logicanak*...

Hamis és igaz logika szembeállításával az előszóíró-fordító már itt értékítéletet mond, de a későbbiekben a „hamis logikával” élelt már erkölcsileg is elítélhetőnek tartja:

Igy már hasonlóképen ha a' mi beszédünk a' mi szívünk' gondolatjával meg-egyezt, ez neveztetik *Moralis Veritasnak*; ha pedig nem egyez, *Moralis Falsitának* p. o. ha azt mondom, hogy láttam fejr szeretsent, holott tudom az én gondolatomban, hogy olyan nintsen, tehát ez az én beszédem *Moraliter falsum*...

Egyértelműen szemben áll ez a kifejtett gondolat azzal, amit Kazinczy képvisel nagyjából húsz évvel később.

17. Ezt a szövegrészt azóta több, a témával foglalkozó tanulmányomban is idéztem.

18. Aesopus, *Külömb külömb féle autoroknak Görög, és Deák Nyelvből most újra Magyar Nyelvre fordított Meséik...* Kolozsvár, Reformatus Collegium, 1777.

Meggyőződésem, hogy a korabeli értelmiség által gyakran emlegetett nyelvi szegénység összeurópai toposza a tudományok kialakulásával és ezzel párhuzamosan az episztemológiai ismeretek elmélyülésével és popularizációjával függ össze. A korábbi kutatók a magyar irodalmi újjászületést gyakran az ún. irodalmi nyelv iránti igény hangoztatásával magyarázták. Azt gondolom, hogy az esetek döntő többségében ilyenkor nem a modern értelemben vett és a stilisztikától kölcsönzött irodalmi nyelv megteremtése, kiművelése a hangoztatott cél, sokkal inkább azé a nyelv, amelyiken lehetővé válna a tudományos igazságok vagy igaz kijelentések megfogalmazása. Ebből következik, hogy a modern értelemben vett fikcióról sem beszélhetünk az ezt a nyelvi fordulatot megelőző időszakokban. A korszak valóság- és fikció-fogalmai csak akkor értelmezhetők, ha a korszak nyelvelméleti gondolkodását is feltárjuk, ami tulajdonképpen az akkori ismeretelméleti rendszerek megértését jelenti. Valóság és fikció viszonya és nyelvi megfogalmazhatósága természetesen nem csak a 18. század problémája (lásd például a régi magyar irodalomban a *historia–fabula* ellentétpárral kapcsolatos kutatásokat), de ez az a kor, amikor a kérdésnek, szoros összefüggésben a nyelvi figuralitással kapcsolatos nézetekkel, az irodalmiság szempontjából is tétje lesz.

Megjegyzem, korántsem egyedi, csak a korabeli Magyarországra jellemző történelemszót van szó. Antoine Compagnon más okot feltárva és más terminológiát használva ugyanezt a folyamatot írja le – nyilvánvalóan nem ügyelve a magyarországi folyamatokra:

Szűkebb értelemben az irodalom (az irodalmi és nem-irodalomi közti határ) korszakonként és kultúránként jelentősen változik. A szépirodalomtól (belles-lettres) elválasztva vagy abból kivonva a nyugati irodalom modern megközelítésben a 19. században jelenik meg, az Arisztotelész óta folyamatosan élő poétikai műfajok hagyományos rendszerének fölbomlásával.¹⁹

Amit a francia Compagnon (és a nyugat-európai szakirodalom nagy része) szépirodalomnak nevez, azt mi hagyományosan *litterae*-nek hívjuk. Amit ő elválasztódásnak vagy kivonódásnak – tehát az irodalom szempontjából aktív folyamatnak – nevez, azt én magára maradásként értelmezem: elmegy mellette a világ, a modern irodalom meg ottmarad. Továbbá én okként nem a arisztotelészi műfajok rendszerének felbomlását tekintem, hanem – a magára maradást kicsit korábbra, a 18. századra datálva – ismeret- és nyelvelméleti okokat látok a háttérben.

19. Antoine Compagnon: *Az elmélet démona. Irodalom és józan ész*. Szerk., ford. Jeney Éva. Anthropos. Pozsony, Kalligram, 2006. 32.